

DİN İLMİNDE TARİH ve FENOMENOLOJİ (*)

Yazan:
Prof. R. PETTAZZONI

Çeviren:
H. G. YURDAYDIN

Dinler hakkında yapılan araştırmalarda bugün muhtelif yollar takip edilmektedir. Bu yollardan birisi, ferdî dinî vakıaları, tamamıyla dışa ait bir görüş zaviyesinden tahlil etmeyi hedef tutar. Dinî meselelerle ilgili bir metnin, en doğru izahını vermeye arzulu filolog; eski bir mabedin restorasyonunu, mitolojik veya diğer herhangi bir sahneye ait herhangi bir konuyu açıklamayı gaye edinmiş arkeolog; vahşi bir kabilenin belli bir âyinine ait amellerin teferruatlı bir raporunu veren etnolog; dinî bir cemiyetin bünye ve teşkilâtı ile onun profan dünya ile olan ilgileri hakkında bir fikir edinmiye çalışan sosyolog; şu veya bu şahsın dinî tecrübesini tahlil eden psikoloğ... bütün bu muhtelif bilgiler, dinî vakıalar üzerinde kendi hususî ilimlerinin birbirleri ile olan ilgilerini nazara almaksızın çalışırlar. Bu sebeple bu hadiselerin dinî olan esas ve hususi tabiatını bir tarafa bırakarak ilk plânda filolojik, arkeolojik, etnolojik v.s. bir yönde, kendi ilimlerinin herbirinin bizatihi ruhuna uygun bir şekilde araştırmalarda bulunurlar.

Bu araştırmaların, bizim çalışmalarımız bakımından şüphesiz büyük bir kıymeti vardır, ve onların vasıl olmuş buldukları bazı neticeler, kendilerini zorla kabul ettirecek derecede önemlidirler. Biz, bilgimizin genişlik ve derinliğini, ekseriya bu araştırmalara bórçlu bulunmaktayız. Ancak işaret etmek lâzımdır ki, onlar, ilmî esprinin isteklerini tam mânâsiyle tatmin edemezler. Dinî vakıaların hususi tabiatı, bizatihi karakteri, onların hususi bir ilmin konusunu teşkil etmesi için kâfi bir sebeptir. Kelimenin açık ve kat'i mânâsiyle burada kastedilen din ilmidir. İfade edildiği üzere dinî olayların esas karakteri, böyle bir ilmin varlığı için lüzumlu ve kâfi sebeptir. Bu ilim, ne filolojik, ne de arkeolojik veya bir başkasıdır. Veyahut filoloji, arkeoloji, etnoloji v.s. tarafından incelenmiş dinî olayların bir yekûnu da değildir. Burada bahis konusu olan, konunun hususi tabiatı ile ilgili olarak, bir kemmiyet iři değil, tamamıyla bir keyfiyet meselesidir.

Din ilmi, konstrüktif bir ilimdir. O, kendisini, muhtelif ihtisaslaşmış disiplinlerin, ayrı ayrı tetkik etmiş buldukları muayyen bir malûmatın, tahkikine ve analitik olarak izahına hasretmez. Bilâkis, dinî malûmat arasındaki bağları kurmaya çalışır. Bunu yapmaktan maksadı, aralarındaki münasebetleri tesbit etmek ve bu münasebetiere göre, olayları guruplandırmaktır. Eğer bu bir şekli münasebetler meselesi ise, dinî malûmat, bir takım tiplere göre, tasnif edilir. Eğer bu münasebetler, kronolojik ise, bu defa onların bir takım seriler haline getirildiği görölür. Birinci durumda din ilmi, sadece tavsifidir. İkincide ise bahis konusu münasebetler, sadece kronolojik olmadıkları zaman, diğer bir ifade ile, vak'aların zaman içinde birbirini takibi, bir iç gelişmeye tekabül ediyorsa, bu defa din ilmi, tarihî bir ilim yani "Din Tarihi" olur.

Din Tarihi, her şeyden önce, muhtelif dinlerin tarihini ortaya koymayı hedef tutar.

(*) Bu yazının Fransızca orijinali, *Milletlerarası Dinler Tarihi Dergisi* (*International Review for the History of Religions*) olan NUMEN'in ilk sayısına (Leiden 1954) yazılmış olan giriş'in bir kısmını teşkil etmiş; daha sonra müellifin *Essays on the History of Religions* adlı eserinde (Leiden 1954, pp. 215-219) yer almıştır.

Her ayrı din, kendi muhiti içindeki gelişmesi, şiir, sanat, spekülâtif tefekkür, sosyal bünye v.s. gibi aynı muhite ait diğer kültürel kıymetlerle ilgileri bakımından din tarihçisi tarafından incelenir. Bu sebeple din tarihi, dinî malûmat üzerinde, onların yalnız diğer dinî malûmat ile olan ilgileri bakımından değil, fakat aynı zamanda edebî, artistik, sôsyal v.s. gibi dinî olmıyan bilgiler ile olan tarihî ilgileri bakımından da çalışır.

Bu noktada aklımıza pek tabii olarak bir takım fikirler gelmektedir. Dinden başka sahalara yönelmiş olan bu görüş tarzı, din tarihini, bizatihi din olan esas gayesinden uzaklaştırmak tehlikesini göstermiyecek midir? Dinî malûmatı, dinî olmıyan diğer bilgilerle ilgisi bakımından etüd etmenin bu tarzında, sistematik bir disiplin noksanlığı yok mudur? Dinî malûmatı, lâdinî olandan tamamiyle ayrı olarak kendi cinsinden diğer malûmat ile ilgisini göz önünde tutarak incelemek, dinin tam mânâsiyle anlaşılmasına ulaşmak için, daha fazla sansa malik olmak değil midir?

Bu nazari sorulara müşahhas bir cevap verelim: Biz diyoruz ki, olmuş olanı ve hadiselerin nasıl oluşmuş bulunduğunu sahih olarak bilmek kâfi değildir; bizim asıl öğrenmek istediğimiz, olanın mânâsıdır. Bu, din tarihinden öğrenilemez. Onu, diğer dinî bir ilim yani Fenomenoloji ortaya kor.

Din Fenomenolojisinin dinin tarihî gelişmesi ile bir alakası yoktur. Van der Leeuw, "von einer historischen Entwicklung der Religion weist die Phänomenologie nichts" "Fenomenoloji, dinin tarihî inkişafı hakkında bir şey bilmez" demektedir. Fenomenoloji, dinî fenomenin karışıklığı içindeki farklı bünyeleri belirtmek suretiyle kendisini gösterir. Yalnız bünye, bize fenomenin mânâsını, onların zaman ve mekân içindeki mevkilerinden ve belli kültür çevresine bağlılıklarından müstakil olarak anlamamıza yardım edebilir. Böylece Din Fenomenolojisi, bir takım hususi dinlerin araştırılmasına kendisini hasretmiş olan bir Din Tarihi'nin aksine olarak, bir üniversaliteğe ulaşır. Bu sebeple onun, ihtisaslaşmadan da, zarurî olarak uzaklaşmaya elverişli bir mahiyet arzettiği görülmektedir. Bu bakımdan Fenomenoloji, Din Tarihi'nden tamamiyle ayrı *sui generis* bir ilim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzdendir ki, Van der Leeuw, "die Religionsphänomenologie ist nicht Religionsgeschichte" "Din Fenomenolojisi, Din Tarihi değildir" demektedir.

Söylenecek başka söz yok mudur? Şüphesiz Fenomenoloji, (onun ilerde vukua gelecek muayyen bir hali ihtiva eden evveliyatı nazara alınmazsa), bizim araştırma sahamız arasına son yarım asırda katılmış en önemli bir yeniliği temsil etmektedir. Bununla beraber biz, bir tarihî, diğeri fenomenolojik olmak üzere din ilminin iki ayrı ilim halinde bölünmesini, nihai bir sistemleştirme olarak kabul hususunda biraz tereddüt hissetmekteyiz. Esasen konusu bir bütünlük arzeden din ilminin bu bütünlüğünü, işaret ettiğimiz ikili sisteme kurban etmenin mutlak surette zarurî olup olmadığını sorabiliriz. Şuna işaret etmek yerinde olur ki, dinin kültürel tezahürleri ile çok fakat dinî hayat ve tecrübenin esas değerleri ile az ilgili ihtisaslaşmış filolojik (burada en geniş mânâsı ile kullanılmıştır) tetkikleri artık terketmiş olan din tarihinin aksine olarak fenomenoloji, takdire lâyük olduğu kadar aynı zamanda meşru bir reaksiyonu temsil etmektedir. Ve hattâ bunun yerinde bir görüş olup olmadığı ve onu, ferdi dinlerin ve gelişmeleri üzerinde çalışmaya hasretmenin, din tarihinin fazlasıyla küçümsenmesi mânâsına gelip gelmiyeceği sorulabilir.

Umumî olarak söylemek icabederse burada tehlikede olan bizzat tarih fikridir. Hal ile hiç bir ilgisi olmıyan, sadece bir mâzî ilmi olan tarih anlayışı, hayattan ayrı bir tarih fikri, ilhamlarını, Fenomenoloji'nin esasında olandan farklı bulunan felsefî bir tefekkürden

alan bir çok tarihçiler tarafından da reddedilmiştir. Hususiyle Din Tarihi nazarı itibara alındığı zaman, onun dinî fenomenin mânâsı hakkında bize bir şey söylemeyeceğini ve tarihî gelişmenin esas itibarıyla önemsiz ve fenomenolojik bir izah içinde tamamiyle ihmal edilebilir olduğunu beyan etmek mümkün olmayacak mıdır? Dinî fenomen, sadece şu veya bu bünye adı altında guruplanmış olmak yüzünden, tarihî olarak şartlanmış bir takım realiteler olması hüviyetinden ayrılmış olmaz. Acaba herhangi bir fenomene mânâ olarak atfedilmiş olan bu fenomenolojik hüküm, esasları farklı bulunan bir takım hadiselerin, bir noktada birleşmeye mütemayil olmalarının hayali bir in'ikâsından başka bir şey değil midir veyahut da aksine, bir görünüş ve tamamiyle dış bir benzersizlik altında gizlenmiş cinsten hakiki bir benzeyişi olan muayyen bir fenomenin, mânâsını tespit edememek gibi bir tehlikeye maruz bulunmıyacak mıdır?

Bu tehlikelerden kurtulmanın tek çaresi, devamlı olarak tarihe müracaat etmektir. Fenomenoloji, bunu bilmekte ve kendi neticelerinin tarihî araştırmalar ile ilerledikçe daima revizyona tâbi tutulması gerektiğini kabul etmektedir. Böylece konu aynı olduğuna ve aralarında bu kadar yakın bir işbirliği bulunduğuna göre bu iki ilim arasındaki sistematik münasebetler nelerdir? Diğer taraftan acaba hakikaten iki ayrı ilimle karşı karşıya mıyız? Tarih ve Fenomenoloji, acaba hakikatte aynı ilmin birbirine bağlı iki âleti, iki ayrı unsur halinde yani iç tecrübe ve dış tezahür olarak konumuza yani din'e tekabül eden din ilminin iki şeklinden ibaret değil midir?

Bütün bu sebeplerle şimdilik çalışmalarımızın nihai bir sistemleştirilmesini ortaya koymaktan da uzak olarak, din ilminin *Tarih* ve *Fenomenoloji* olarak ele alınmasının, onun esas temelleri ve bölünmez şekli üzerinde bir tek din ilminin tesisine doğru sadece bir safhayı temsil etmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bu ikili sistem, aslında din ilminin başlangıç safhalarına kadar giden ve menfi tesirlerini bizim tetkiklerimiz üzerinde de gösteren çok daha eski bir dualizm ile irtibatını muhafaza etmemekte midir? Bu daha eski dualizmi, bilindiği üzere, teoloji ve humanist ilimler teşkil etmektedir. Humanist ilimlerin, dinî tarihin büyük mecrası içine kendi sularının karışmasını engelleyecek türlü maniaları yıkmış bulunduğunu söyleyemeyiz. Kitabî ve profah dinler arasındaki bütün ananevi ayrılıklara bakılmıyarak ampirik birliği nazarı itibara almak; dualizm ve pluralizm'e olan bütün temayülleri bir tarafa bırakarak sistemin birliğini anlamaya çalışmak, evet işte bu iki şart, din ilminin istikbali bakımından yol gösterici bir rol oynayacaktır.